

Selostuksia ja arvosteluja.

Rooman taruaika ja kriittinen historiantutkimus.

Ettore Pais, *Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli*. I, 1: Le fonti, l'età mitica; I, II: L'età regia. Roma, Loescher, 1913. Siv. XXVI, 835, 8:o.

Kansojen lapsuusajalla on taipumus pukea vaiheensa; kokemuksensa ja elämänviisautensa sadun ja tarun monivivahteiseen ja taipui-
saan muotoon. Mikä lienee ihmisessä synnynnäinen into, joka saa hä-
net johtamaan juurensa jumalista ja juuri sen kautta avaa hänen mie-
likuvituksellensa taivaan ja maan ja kaiken, mitä niiden välillä on.
Mutta kuta useammin ja lujemmin ottein hän vähitellen tarttuu tämän
maan kamaraan ja sen pinnalla liikehtivään elämään, sitä korkeammalle
jää taivas ja Saturnus, jumalain ja ihmisten isä, ja sitä kauemmas
kultainen aika. Mutta muutos tapahtuu vain vähitellen, sillä mieliku-
vitus, joka mielellään liittoutuu muiston kanssa taisteluun häikäile-
mätöntä todellisuutta vastaan, ei helpolla heitä viimeisiä aseitaan eikä
antaudu tiedon vangiksi.

»Suuri muinaisuus» ja »isäin suuret teot» ovat sellaisia käsitteitä,
joihin kohdistuva tunne luonteeltaan erehdyttävästi lähenee uskontoa,
eikä nykyaikaiseenkaan ihmisen tarvitse kauan seuloa toisten tahi
omaa historiankäsitystään huomatakseen suuntia, tendenssejä, jotka
vievät pois päin, ylöspäin, alastomasta historiallisesta totuudesta. Täl-
lainen pysyttelemine perityssä »tiedossa» yhä avartuvan tietämisen
uhallakin on dogmatismia, mikä historiallinen ilmiö siis luonnollisesti
on huomattavissa kaikilla inhimillisen kehityksen aloilla. Olkoonpa
tällaisen suunnan esteettinen arvo mikä tahansa, historiallisen tie-
teen kannalta se luonnostaan on hedelmätön ja vapaata edistystä
häiritsevä. Kuta suurempi dogmuskon valta jollakin alalla on, sitä suu-
rempi määrä varsinaista hedelmällistä, edistävää työtä jää paljon pur-
kavan ja repivän kritiikin tehtäväksi.

Puolueellisuus tahi yksipuolisuus muodossa tahi toisessa vaanii
senkin ajatuksen kulkua, joka itse luulee olevansa kaikesta dogmuskon-
kosta vapaa. Ivaileva Iuvenalis voi yliolkansa vitsoa *quidquid Grae-
cia mendax audet in historia* (Kreikan juttuja tuon julkeavalheisen),
mutta tuskin oli hänen käsityksensä Rooman historiasta suhteellisesti
paljoakaan lähempänä koruttomia tuloksia. Kun taas esim. nyky-
ajan roomalainen ryhtyy kuvaamaan Rooman muinaisuutta, niin on
sangen inhimillistä, että hän siellä täällä eksyy suurten »esi-isiensä»

liialliseen ihailuun pelkästä kansallisesta heikkoudesta. Onneksi on kuitenkin nykyaikainen kritiikki siksi valveutunut ja kaikki varsinaisesti tieteelliseksi nimitettävä työ niin suuressa määrässä sen kurin alainen, että tuontapaiset tendenssi-ilmiöt näyttävät kuin kapula suussa syntyneiltä. Ollaan jo kaukana niistä ajoista, jolloin tunnustettiin sekin periaate, että »valhekin on totta, kun se lausutaan hyvän asian puolesta» (*verum est quod pro salute fit mendacium*) ja vielä kauempana siitä ajasta, jolloin Cicero, joka kyllä tarpeen tullen oli valmis tunnustamaan historiallisen totuudenkin arvon, tavallaan nimenomaan puolusteli mainitunlaista menettelyä, »koska puhetaidonopettajien on lupa valehdella historiallisistakin asioista puhuessaan voidakseen sanoa sanottavansa sirommin». Sangen kuvaava vanhan ajan »vapaa-mielisyydelle» tässä kohden on eräs samaisen Ciceron kirje historioitsija Luceiukselle (Ad. fam. V 12), jossa hän hartaasti anoo, että tämä kirjoittaisi hänen loistokautensa historian. »Entäpä» — hän sanoo — »jos tämä ei näyttäisikään sinusta siinä määrin ylistystä ansaitsevan? Yhtä kaikki, kuka kerran on häveliäisyytensä taaksensa heittänyt, senpä vasta hyvinkin sopii olla oikein vaateliias. *Senvuoksi minä suorastaan sinua pyytämällä pyydän, että koristelet ainetta enemmänkin kuin ehkä tunnet sen ansaitsevan ja sitä käsitellessäsi jätät historian lait syrjään . . . ja suitsutat meidän ystävyydellemme hiukan enemmänkin kuin totuus myöntää.*»

Tällaiset omituiset ilmiöt myöhemmältä kirjalliselta vanhan ajan kaudelta ovat sen periaatteen luonnollisia tuloksia, että poliittinen tai yhteiskunnallinen harrastus tahi aivan suoranaisesti itsekäs-kin pyyde oli sopiva tahi suvaittu kirjallisen työnteon ohje. Aika oli sangen herkkäuskoinen; se uskoi satuja kerkeästi kuin lapsi, ja sitä mielummin, kuta enemmän satu mieliä hiveli. Siksi uskottiin esim. Liviuksen kertomuksia vanhimmista ajoista sokeasti, vaikka sen tavan, jolla hän käytti laajat tietonsa, aivan ilmeisesti määräsi halu osoittaa Rooman kansan alunpitäen syntyneen hallitsemaan maailmaa. Ja vaikka hän ei tahdokaan, kuten hän itse sanoo esipuheessaan, runoilijain tapaan taipua tekemään kaupunkien syntyä loistavammaksi sekoittamalla jumalallisia tekijöitä inhimillisiin, niin hän kuitenkin taipuu omaksumaan koko joukon sellaista ainesta, jonka laatu jo viittaa siihen, että se on toisella maaperällä syntynyttä, ja jonka roomalainen verho on läpinäkyvä; se kaunistaa kokonaisuutta ja tukee sitä kirjoittajan vakaumusta, että Rooman valtion kehityksessä jumalain ja siveellisen maailman järjestyksen voimat tekevät ihmeitä suuren päämäärän lähentämiseksi, ja että se on siis paikallaan.

Tavallansa juuri tällainen nuoressa ja elinvoimaa uhkuvassa kansassa yleisenä ilmenevä käsitys selittänee sen seikan, että jonkunlaisia historiallisia muistiinpanoja alettiin tehdä paljoa ennen varsinaisen kirjallisuuden syntyä. Mutta vanhimmat pappien toimittamat aikakirjat ja uskonnollisia tarpeita varten syntyneet kalenterit hävisivät ilmeisesti siinä suuressa tuhossa, jonka gallialaiset 4. vuosisadan alussa Roomalle tuottivat. Kun tästä huolimatta Rooman historia viimeaikoihin saakka on ulotettu hamaan kaupungin perustami-

seen, joka erään kirjailijan mukaan tapahtui v. 753 e. Kr., toisen mukaan vuotta (!) myöhemmin, ja kun edelleen olemme tottuneet lukemaan osittain verrattain yksityiskohtaisiakin kuvauksia seitsemän kuninkaan puuhista seitsemän kukkulan kaupungissa, niin käy yhä selvemmäksi, minkä verran historiallista pohjaa ja pätevyyttä tuolla historialla sellaisenaan on. Yhä ilmeisemmäksi käypi aikaa myöten sekin seikka, että myöhemmässäkin, varsinaisessa kirjallisessa historiassa on suuri paljous sellaista ainesta, jonka ikä itse kuvattujen tapausten ikään verrattuna on sangen nuori. On huomattava sekin, että vanhimmat tiedot Rooman vaiheista ovat varhaisimpina aikoina olleet enemmän runouden kuin minkään muun kirjallisuuden lajin käsiteltävinä. Näin on Rooman vanhin historia varmasti suureksi osaksi juuri sellaista mielikuvituksen tuotetta, jonka tieteellinen kritiikki armotta repii alas. Jos tarkastellaan vanhimman historiallisen tarusarjan saumoja, niin on helppo jo ensinäkemällä huomata kohtia, joissa taru on syntynyt perimätiedon säilyttämän nimen selitykseksi, tahi vieraiden lainoja, joita runollinen lento on sovitellut kansalliseen maa-perään ja kansalliseen pukuun jalostamaan kotoisia muistoja. Sivumennen sanoen ansaitsisi varmaan erikoisesti tutkia sitä seikkaa, eikö se verrattain rikas historiallinen aineisto, jonka Cicero on *Nullonut* teokseensa »*Valtiosta*», etupäässä ole lähtöisin runoilija Enniuksen isänmaallisen innon elähtyttämistä kuvauksista, jotka luonteeltaan ovat historiallisesti samassa määrässä epäluotettavia kuin Ennius oli todellisen runohengen innoittama.

Kritiikin täytyy siis todella käyttää apunaan kaikkia tarjolla olevia tieteen keinoja yrittäessään paljastaa historiallista totuutta vuosisataisten tarukerrostojen peitosta. Kukin aputiede osaltaan, arkeologia, vertaileva satututkimus ja uskontotiede, kielitiede y. m. ovatkin viimeisten vuosikymmenten kuluessa tehneet historialle suuria palveluksia, ollen osaksi kritiikin tukena luhistamassa vanhoja satulinnoja; osaksi taas on tämän negatiivisen vaikutuksen rinnalla huomattavissa näiden tieteiden alituisesti kartuttama uusien positiivisten tietojen joukko. Muista tutkimuksen haaroista puhumatta on esim. paikannimitutkimus Mommsenin y. m. käsissä selvittänyt monta hämärää kohtaa muinaisimman Italian kielellisissä ja kansallisissa suhteissa, eikä tämäkään tutkimus vielä suinkaan ole lähellä loppuaan. Tämäntapaisen kritiikin alaisen tieteellisen työn kiirastulessa puhdistuu vanhasta tarustostakin näkyviin se puoli, joka antaa sille aivan erikoislaatuisen arvon muinaistutkimuksen kannalta. Tarujen aarteista, joissa voi näkyä kokonaisen kansan sielun ominainen kehitys kautta aikojen, pelastuu näin tietämisellemme se, mikä niissä on todella arvokasta ja kykenee luomaan valoa niihin aikoihin, jolloin kansa elää lapsuuttansa.

Toistaiseksi kohtaa Rooman vanhimman historian tutkijaa joka suunnalla ammottava ratkaisemattoman etruskilais-kysymyksen aukko. Kieli- ja kansatiede voi tavallista suuremmitta ponnistuksista luoda paljon selvyyttä vanhojen italisten kansojen ja kreikkalaisten, kelttiläisten y. m. välisiin suhteisiin ja antaa aavistaa, mikä vaikutus milläkin näistä kansoista on ollut toisensa kehitykseen. Mutta etruskilai-

sista voisi sanoa, että he merkillisten vaihteittensa aikana latinalaisella maaperällä uskoivat kansalliset muistonsa salakirjoitukselle, mutta kätkivät sen avaimen jo roomalaisilta, koska roomalaiset kirjailijat väittävät, että etruskien kieli ei ole minkään muun kielen kaltainen; ja siinä kätkössään on etruskilaisen sivistyksen avain pysynyt tähän päivään asti. Arkeologia, joka on voinut todeta etruskien taiteessa silminnähittäviä kreikkalaisten ja varsinkin heettiläisten muotojen vaikutuksia, ei siis kuitenkaan ole yhtä avuton kuin kielitiede. Kielitieteen on toistaiseksi täytynyt tyytyä aivan pinnallisiin huomioihin, kun se kerran ei ole pystynyt selvittämään edes sitä, kuuluuko etruskin kieli verrattain runsaine kirjallisine muistomerkkeineen toiseen tahi toiseen kahdesta suuresta kielihelmasta, indogermaaniseen vaiko seemiläiseen, vai eikö kumpanenkaan, ja onko siis uskottava sitä vanhaa tarua, että kansa olisi tullut Italiaan pohjoisesta käsin Europasta, vai toistako tarua, joka kertoo sen tulleen Vähästä Aasiasta. Kun esim. latinan kielessä on varhaisimpina aikoina huomattavissa se indogermaaniselle kieliryhmälle aivan vieras ilmiö, että paino on sanan ensimmäisellä tavulla, on tämän seikan täydellä syyllä arveltu perustuvan samanlaiseen ilmiöön etruskin kielessä. Eihän tällainenkaan kielellinen laina suinkaan ole ollut mahdoton, kun ottaa huomioon sen kiinteän yhteyden, johon latinalaiset ja etruskit aikanaan keskenään joutuivat. Vaikkakin roomalaiset kirjailijat kovin säästeliäästi puhuvat etruskeista, ikäänkuin varoen ilmaisemasta sitä nytemmin varmaa asianlaitaa, että etruskit aikanaan vallitsivat tulevaa maailman valtiasta, käy kuitenkin niukoistakin tiedoista täydelleen selville se, että etruskilainen sivistys, jonka mainitaan nimenomaan aikanaan olleen Rooman korkeimpana, on pakostakin jättänyt syviä jälkiä roomalaisen sivistyksen kehitykseen.

Näin ollen tulee sangen läheiseksi se ajatus, että koko joukko sitä historiallista tarustoakin, joka kaikesta huolimatta Italian vanhimman historian tutkimukselle on sangen arvokas, voisikin alkuperin olla etruskilaista lähtöä. Kenpä tietää, mitä kaikkea sisältyy siihen perintöön, joka roomalaisilla oli niiltä ajoilta, joita eräs 8. vuosisadalla e. Kr. syntynyt kreikkalainen runoelma kuvaa näin: Agrios, villi, ja Latinos hallitsevat maailman ääressä kaikkia tyrhenejä pyhien saarten sydämessä. Tuskin lienee liian uskaliasta lausua se otaksuma, että tyrheniäläistä eli etruskilaista perua on säilynyt siinäkin tarussa, joka on Rooman vallan syntymähetkiä kuvaavan runouden runkona ja joka kertoo Aineiaan tulosta »Länsimaahan», Italiaan. Tällaista oletusta tukee sekin, että etruskien aivan toisin kuin roomalaisten mainitaan olleen suurta merenkulkijakansaa, ja se tieto, että latinalaiset kansat eivät, niinkuin tämä taru kertoo, tulleet Italiaan meritse etelästä tai idästä, vaan maitse pohjoisesta. Ei siis suinkaan ole mahdotonta, että taru on syntynyt etruskilaisten keskuudessa ja siis, mikäli siinä vanhinta ainestansa on säilynyt, oikeastaan antaakin tietoa etruskien ensimmäisistä vaiheista Italiassa, ja että siihen sittemmin on kutoutunut runsaasti italisia¹ satuaiheita ja että vihdoin koko

¹ *Italiksi* nimitetään yhteisellä nimellä Italian tunnetusti vanhimpia indogermaanisia kansoja, varsinaisia latinalaisia ja heidän maakuntansa Latiumin ympäristössä asuneita sukulaishaimoja, umbrilaisia, oskilaisia, faliskeja y. m.

kertomus kirjallisuudessa on puettu kreikkalaiseen muotoon ja lainattuihin koristeihin, kuten niin moni muu alkuperin italinen aihe.

Viime aikoina ilmestyneestä Rooman vanhinta historiaa käsittelevästä kirjallisuudesta on erikoisesti huomion ja mainitsemisen arvoinen otsikossa mainittu suurisuuntainen teos. Sen tekijä, italialainen tutkija ETTORE PAIS on suunnitellut teoksensa kaikkiansa neliosaiseksi, aikoen siinä kuvata »kaupungin» viisi ensimmäistä vuosisataa. Toistaiseksi tietääksemme on ilmestynyt (v. 1913) vain ensimmäisen osan kaksi nidosta. Näissä suurikokoisissa teoksissa (yhteensä 834 siv.) Pais kuvaa Rooman historian lähteitä, taruaikaa ja kuningasaikaa. Toisessa osassa, joka on ilmoitettu jo olevan painettavana, käsitellään tasavaltalaitosta ynnä decemvirien lainsäädäntöä, taisteluja ekvien, volskien ja etruskien kanssa. Kolmas osa on suunnitelman mukana sisältävä kuvauksen gallialaisten hyökkäyksestä maahan ja plebeijien valta-asemasta sekä edelleen Rooman ylivallan kehityksestä Latiunissa ja Campaniassa. Neljännen osan sisällysluettelossa mainitaan luvut: »Samnitit ja gallialaiset», »Pyrrhos ja Kartago» sekä »Roomalaisen liiton johdossa».

Parhaan käsityksen Ettore Paisin edellytyksistä sellaiseen työhön, jonka tuloksena mainittu suurteos nyt ilmestyy, antanevat varmaan hänen laajat esityönsä. Pais on nimittäin jo ennen Italian vanhimman historian alalta julkaissut seuraavat teokset: »Storia della Sicilia e della Magna Grecia I» (Torino 1894), jolla työllään hän on saanut Torinon Tiedeakatemian palkinnon, »Ancient legends of roman history» (New York 1905), »Ricerche storiche e geografiche sull'Italia antica» (Torino 1908), »Ancient Italy» (Chicago 1908). Jo näiden teosten nimet osoittavat selvästi, että Pais on uhrannut harvinaisen paljon aikaa ja työtä perehtyäkseen erikoisesti Rooman vanhimpiin historiallisiin taruihin. Se tapa, jolla tekijä suhtautuu vaikeaan aineeseen teoksensa ensimmäisissä luvuissa »Le Fonti» ja »L'età mitica», osoittaaakin varsin selvästi, että mainitunlaiset esityöt ovat välttämättömät sille, joka todella kriittillisen historian kannalta käy käsiksi roomalaisen taruston moninaisiin ilmiöihin.

Tekijä koettaa huolellisesti käyttää hyväksensä kaiken sen avun, minkä aputieteet, varsinkin vertaileva satututkimus ja uskontotiede, voivat antaa. Tällä tavalla hänen kritiikkinsä luonnollisesti ensi sijassa kohdistuu vanhanajan historioitsijain kertomuksiin, joita hänen epäilemättä usein varsin sattuvasti onnistuu palauttaa Rooman historialle vieraisiin lähteisiin. Jos jo ennenkin on varsin ansiokkaalla tavalla valaistu kreikkalaisen historiankirjoituksen vaikutusta roomalaisiin kirjailijoihin, niin on ilmeisesti myönnettävä, että Paisin löydöt tällä alalla, vaikka niillä useimmiten onkin varovan olettamuksen muoto, monessa kohden ansaitsevat suurta, huomiota ja tunnustusta. Toinen oleellinen puoli Paisin kritiikissä on se, että hän entistä perinpohjaisemmin on syventynyt tutkimaan roomalaisten grammatikkojen tiedonantojen saumoja, ja siten hän paljastaakin ennen tunnetujen lisäksi monta kansallisesta kaunisteluhalusta johtunutta vääennystä ja varkautta. Historioitsijan laajat tiedot tulevat myöskin

näkyviin siellä, missä hän koskettelee hämäriä kysymyksiä Italian vanhimmista satuperäisistä asukkaista, sellaisista kuin ovat aboriginit, pelasgit y. m., ja näyttää siltä kuin hän näissä kysymyksissä, niinkuin yleensä muuallakin, liikkuisi sangen itsenäisin, toisinaan uusinkin ajatuksin. Vaikka Pais sangen ahkerasti ja runsaassa määrässä tuokin esille uudemman tutkimuksen, erittäinkin kaivausten tuloksia, niin että ankarimmankin arvostelijan ja asiantuntijan täytynee tunnustaa hänen työnsä siinäkin kohden ansiokkaaksi ja täysipainoiseksi, niin kiinnittää kuitenkin lukijan huomiota erikoisesti se harras antaumus, jolla tekijä syventyy alkuperäisiin antiikisiin lähteisiinsä ja se tarkkuus, jolla hänen tottunut silmänsä niistä etsii ytimen.

Erittäin mielenkiintoinen on jokaisen klassillisuuden harrastajan ja epäilemättä myös jokaisen historian tutkijan luettavaksi toisen niteen ensimmäinen luku Rooman kuninkaista, »I sette re di Roma», osaksi senvuoksi että seitsemän kuninkaan tarinat tähän asti käytettyjen historian oppi- ja käsikirjain kautta ovat tulleet perin tutuiksi ja painuneet mieliin ehkä liiankin kiteytyneessä muodossa, osaksi senvuoksi että Paisin kriittinen kyky tälläkin alalla loistaa. Sellaisten ennen tunnettujen selviöiden lomassa kuin että Rooman nimi itse asiassa on ikäänkuin runkona monelle muulle tarunomaiselle nimelle, jotka oksien tavalla siitä haaraautuvat, että Rooma oikeastaan onkin sekä Romuluksen että Remuksen äiti, antaa hän lukijan aavistaa, että samanlaiset kansanetymologiset ilmiöt kulkevat punaisena lankana kautta koko kuningasajan taruston. Ja niin edespäin. Tarustoa kannattavat kielelliset väärinkäsitykset ja vierasten satujen erheellinen tulkinta, lainojen häikäilemätön sovitteluinen uuteen maa-perään ja uusiin kansallisiin pukimiin, kaikki tämä saa epäilemättä Paisin työstä yhä kirkkaampaa valaistusta. Sangen uskottavan vaikutuksen tekee se Paisin oletus, että Sicilian ja Italian mantereen itärannan kreikkalaisesta sivistyksestä lähti koko joukko puhtaasti kreikkalaisia taruaihteita kulkeutumaan Rooman kuningasajankin »historiaan». Edelleen tekijä osoittaa, että nimeomaan Ateenan historiassa on nähtävänä sellaisia ilmiöitä, joissa hyvin mahdollisesti piilee alkumuoto eräille kertomuksille Rooman kuningasajalta. Esimerkkinä mainittakoon, että tarussa Servius Tulliukselta, jossa kerrotaan, kuinka tämä kuningas ajoi köyhän kansan ja orjien asiaa, toimitti agraarilainsäädännön y. m. sekä julkaisi lakinsa, moni piirre voi olla suorastansa lähtöisin Solonin samanaikaisesta toiminnasta Ateenassa. Samoin huomauttaa Pais niistä yhteisistä piirteistä, jotka ilmeisesti näkyvät Tarquinius Superbuksen ja toisaalta Hippiaan ja Hipparkoksen, Peisistratoksen poikain, historioissa. Samoin kuin Harmodius ja Aristogeiton kostivat Hipparkokselle erään naisen kärsimän loukkauksen, esiintyivät Valerius Publicola ja Junius Brutus Lucretian kostajina.

Kysymys etruskeista, joka tietyillä ehdoilla voi tulla yhdeksi kuningasajan historian pääkysymyksistä, ei Paisin teoksessa ole sen keskeisempi kuin monissa muissa ennen ilmestyneissä — siitä yksinkertaisesta syystä, että toistaiseksi käytettävissä olevat lähteet ovat niin niukkoja kuin ovat. Pais esittää ja arvostelee vanhojen kirjaili-

joiden, Herodotoksen y. m. eri kertomuksia etruskien alkukodista ja siirtymisestä Italiaan sekä mainitsee ne laihat tulokset, joihin uudempi tutkimus toistaiseksi on tällä alalla tullut. Mutta sangen huomattavalla tavalla hän käsittelee uudemman kirjallisuuden turvissa, mutta samalla aina ensikädessä alkulähteitä silmälläpitäen, useita niistä nimistä, jotka etruskilaisen sivistyksen jätteinä tietävästi ovat säilyneet. Hän vetää myöskin johtopäätöksiä niistä tiedoista, joita on tallella etruskien valtiollisesta esiintymisestä, heidän liitostaan puunilaisten kanssa y. m. Paisin esityksestä ei käy selville ainoastansa se, mikä jo ennen on ollut tunnettua, että etruskilaisen Tarchon-kuninkaan esiintyminen Rooman kuningastarustossa kahtena Tarqviuniuksena merkitsee monen muun seikan ohella etruskien hallitsevaa asemaa Roomassa, vaan näyttää hänen tottuneisuutensa tarututkimuksen alalla luovan jonkun verran valoa sellaisiinkin monikerrostumaisiin myytteihin kuin on kertomus Mesentiukser, Turnuksen ja Ascaniuksen taisteluista. Kaiken esittämänsä perustelun nojalla hän kallistuu lopulta ehdottomasti sen mielipiteen puolelle, että etruskit lähtivät vaeltamaan Lydiasta tahi tämän maakunnan lähistöstä Väähästä Aasiasta. Hän lupaa erikoisessa tutkimuksessa pian palata kysymykseen etruskien alkukodista.

Paisin läpeensä kritiikin merkeissä kulkeva esitys on luonnostansa siinä määrässä negatiivista, repivää laatua, että esim. seitsemän kuninkaan tarinoista ei lopultakaan jää jälle paljon muuta luotettavaa tietoa kuin se, että roomalaisilla vanhimpina aikoinansa on ollut jonkunlaisia rex-nimisiä päälliköitä, joiden nimitys muutamanlaisten pappien virkanimenä säilyy myöhempiinkin aikoihin. Mutta jo nämä ensi osat luettuaan tuntee epäilemättä jokainen klassikko samoin kuin historiankin tutkija kiitollisuutta tekijää kohtaan, joka on ottanut elämäntehtäväkseen muinaisroomalaisen taruston työlään tutkimisen, ja vilpittöntä mielihyvää, huomatessaan Paisin rauhallisen ja kylmän kritiikin kannattamana, josta on kaukana epähistoriallinen Rooman ihannoiminen, monasti nousevansa historiallisen tiedon kirkkaaseen ilmapiiiriin.

E. HEIKEL.

Cicero ja hänen ystävänsä.

Gaston Boissier, Cicero och hans vänner. Romerskt samhällsliv på Cäsars tid. Öfversättning från franskan av Ernst Apiarie. Första delen. Tukholma, Wahlström & Widstrand, 1915. Siv. 248. Hinta kr. 4: —.

Tämä teos, jonka alkuosa hiljattain on ilmestynyt yllämainitussa ruotsalaisessa puvussa, ei ole mikään uutuuus. V. 1908 kuolleen Collège de Francen latinan kielen ja kirjallisuuden professorin, etevän historiankirjoittajan GASTON BOISSIER'n teos »Cicéron et ses amis, étude sur la société romaine du temps de César» julkaistiin ensimmäisen kerran jo 1865 ja sai heti Ranskan Akatemian palkinnon; aikojen